

NIEUWSBRIEF 116

Een uitgave van de Stichting Drukwerk in de Marge, ISSN 1382-1962, april 2006

Van het bestuur

Nieuwe voorzitter

Na jarenlang voorzitterschap heeft Jan Keijser besloten het hamertje door te geven. Natuurlijk betreuren de overige bestuursleden van onze stichting dit. Maar opgelucht kunnen zij u berichten dat bestuurslid Bubb Kuyper zich bereid heeft verklaard het voorzitterschap met ingang van heden op zich te nemen.

Contributieverhoging/beursbijdrage

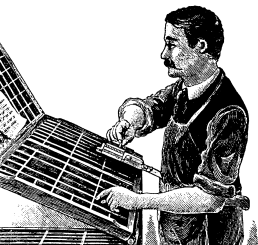
Sinds 1985 is de bijdrage voor contribuanten van de stichting altijd hetzelfde gebleven. Om de continuïteit te garanderen heeft het bestuur nu besloten tot een contributieverhoging. De minimum-jaarbijdrage wordt met ingang van september aanstaande € 30,-. Voor contribuanten die buiten Nederland wonen wordt de minimum-jaarbijdrage € 35,- (in verband met de hogere portokosten). Tevens zal, gezien de sterk stijgende beurskosten in de Pieterskerk, vanaf de komende Boekkunstbeurs helaas aan exposanten een bijdrage in de standhuur van € 20,- per meter in rekening moeten worden gebracht. Mocht het zo zijn dat deze standhuur voor een individuele exposant op bezwaren stuit, dan kan het bestuur besluiten de bijdrage in dat specifieke geval aan te passen.

Frans den Breejen (penningmeester)

Samenwerking met grafische musea

Zoals bekend is vorig jaar in samenwerking tussen de Tiele-Stichting, de Koninklijke Bibliotheek, de Grafische Cultuurstichting en de Stichting Drukwerk in de Marge het project Grafische Musea in Nederland gestart. Dit heeft geresulteerd in het door Gerard Post van der Molen geschreven boek *De toekomst van ons grafisch verleden*, dat alle aangeslotenen van Drukwerk in de Marge hebben ontvangen. Vervolgens heeft een globale inventarisatie plaatsgevonden van de grafische collecties der 27 grafische musea. De resultaten van deze door Krista van den Bos gehouden inventarisatie zijn binnenkort te bestuderen op de Bibliopolis-website (www.bibliopolis.nl).

Vervolgens is een Werkgroep grafische musea gestart, o.m. om te kijken hoe samenwerking kan plaatsvinden. De musea en grafische werkplaatsen zullen in de toekomst de nieuwsbrieven van onze stichting ontvangen.

Verwerven van teksten

Zo af en toe ontvangen wij berichten dat sommige drukkers moeite hebben met het vinden van geschikte teksten. De ervaring leert dat vrijwel iedere schrijver het erg leuk vindt door een margedrukker uitgegeven te worden. Maar hoe kom je in contact met schrijvers?

Carla Dura heeft daar veel ervaring mee. Ruim twintig jaar verzorgde zij samen met haar man Wim Simons vol overgave de uitgaven van De Beuk.

Zij is bereid te bemiddelen bij het zoeken naar teksten en zij is te bereiken: Prins Fred. Hendriklaan 44, 1411 GA Naarden, tel. (035) 6945688.

Jan Keijser

Financiën

Begroting 2006

Inkomsten

Uitgaven

Contributies	€ 15.000,-	Nieuwsbrieven	€ 5.500,-
Rente	300,-	Portokosten	2.500,-
Aflossing St. Minotaurus	2.000,-	Boekkunstbeurs 2003	3.000,-
Verkoop publikaties	500,-	Boekkunstbeurs 2004	3.000,-
Beursbijdrage exposanten	2.000,-	Boekkunstbeurs 2005	3.500,-
		Catalogus Mooi Marginaal	1.000,-
		Bankkosten	50,-
		Beurskosten DRUKSEL 2006	100,-
		Beurskosten Paradiso 2006	50,-
		Website	150,-
		Jaarbijdrage KvK	30,-
		Puettmann-prijs	100,-
		Bijdrage Tiele-stichting	250,-
		Bijdrage kosten postbus	60,-
		Administratiekosten	200,-
		Saldo	310,-
	<hr/>		<hr/>
	€ 19.800,-		€ 19.800,-

Financieel overzicht 2005

<i>Inkomsten</i>		<i>Uitgaven</i>	
Saldo Postbank 01.01.05	€ 13.290,20	Nieuwsbrieven	€ 5.067,73
Ontvangen contributies	14.046,37	Portokosten	2.138,-
Verkoop 'Toekomst'	834,50	Verzendkosten 'Toekomst'	1.751,89
Verkoop diversen	121,50	Jaarbijdrage KvK	22,04
Donatie K.Thomassen	450,-	Bijdrage Tiele-stichting	250,-
(saldo project Plop)		Catalogus Mooi Marginaal	1.000,-
Ontvangen rente	238,04	Administratiekosten	221,15
Aflossing St. Minotaurus*	2.100,-	Beurskosten Paradiso 2005	20,-
		Beurskosten DRUKSEL 2005	166,40
		Beurskosten Leiden 2004	550,80
		Beurskosten Leiden 2005	780,-
		Bankkosten	128,05
		Representatie	36,75
		Website	60,99
		Papier kopermaandag 2006	130,-
		Puettmann-prijs	100,-
		Bijdrage abonnement postbus	60,-
		Saldo Postbank 31.12.05	18.596,81
	<hr/>		<hr/>
	€ 31.080,61		€ 31.080,61

* Restant lening Stichting Minotaurus Boekwinkel € 9.500,-

Frans den Breejen (penningmeester)

Een nieuwe website

Het afgelopen jaar is de website van Drukwerk in de Marge (www.drukwerkinder-marge.nl) enigszins in het slop geraakt. Door allerlei oorzaken vonden onderhoud en updates nauwelijks meer plaats. Dat was natuurlijk geen acceptabele situatie. De afgelopen maanden is er daarom gewerkt aan een nieuwe site.

Het belangrijkste uitgangspunt bij de bouw van die nieuwe site was dat het onderhoud niet meer van een of twee personen afhankelijk zou zijn. Bovendien moest de nieuwe site levendiger worden dan de oude site, en daardoor aantrekkelijker om regelmatig naar terug te keren. Om dat te bereiken is onder andere de mogelijk-

heid gecreëerd om zelf informatie op de site te plaatsen. Ook kan er door iedereen commentaar geplaatst worden bij berichten.

De kern van de nieuwe website van Drukwerk in de Marge is een weblog, met daarop regelmatig nieuwe berichten. Dit is de openingspagina van de site. Daarnaast zijn er 'statische' pagina's, onder te verdelen in vier soorten:

- ¶ pagina's met algemene informatie over de stichting;
- ¶ drukkerspagina's;
- ¶ technische pagina's, met o.a. informatie over de Werkgroep Techniek;
- ¶ een pagina met links naar andere websites.

Hoofdpagina

De hoofdpagina is het belangrijkste onderdeel van de site. Hij bevat berichten over allerlei onderwerpen, onderverdeeld in een aantal categorieën:

- ¶ agenda;
- ¶ nieuw verschenen;
- ¶ nieuws;
- ¶ technische tips;
- ¶ vraag & aanbod.

De hoofdpagina bevat de twintig meest recente berichten. Oudere berichten worden ook bewaard, en zijn toegankelijk via de links in de rechterkolom.

Door bovenaan in de rechterkolom op de naam van een categorie te klikken, worden alle berichten in die categorie chronologisch weergegeven.

Het is ook mogelijk alle berichten te bekijken die in een bepaalde maand geplaatst zijn. Daarvoor dienen de links onder het kopje *Archief*.

Onder het kopje *Recente berichten* staan de tien laatst toegevoegde berichten.

Tenslotte is het mogelijk te zoeken op woorden uit de tekst van een bericht.

Commentaar

Onder een bericht staat in kleine letters wie het bericht geplaatst heeft, op welke datum, en in welke categorie. Ook staat er een 'permalink', een link naar een aparte pagina met het complete bericht, inclusief eventueel commentaar.

Aan de berichten kan namelijk door iedereen commentaar toegevoegd worden.

Klik hiervoor op het potloodje (✎) rechtsonder een bericht. U komt dan bij een formulier terecht waar u uw naam, e-mailadres en commentaar kunt invullen.

Is er al commentaar geplaatst bij een bericht, dan wordt dat aangegeven door een tekstballonnetje (💬) in plaats van een potloodje onder het bericht. U kunt direct naar het commentaar gaan door op het ballonnetje te klikken.

De commentaarfunctie is bijvoorbeeld handig om antwoord te geven op vragen of oproepen.

Zelf berichten plaatsen

Lezers kunnen ook zelf berichten plaatsen op de website. Klik daarvoor op de link *Plaats een bericht* onderaan in de rechterkolom. U komt dan terecht in een ander scherm, waar u kunt inloggen. De inlognaam is *gast*, en het password is ook *gast*. Na het inloggen komt u in een nieuw venster terecht, waarvan de indeling voor zich spreekt. Voer een titel in en daarna de tekst van uw bericht. Is dat bericht langer dan een regel of tien, voer dan alleen de eerste paar regels in het veld *Entry Body* in. De rest van de tekst kan in het veld *Extended Entry* geplaatst worden. Tenslotte is het raadzaam om een categorie aan uw bericht toe te kennen, met behulp van het veld *Primary Category*.

Bent u klaar, klik dan op de knop *Save*. Hierna kunt u weer uitloggen door op de tekst *Logout* te klikken, rechtsbovenin de blauwe balk.

Kunt u een afbeelding bij uw bericht leveren (graag!), stuur die dan in de vorm van een JPG- of TIF-bestand naar *berichten@drukwerkindemarge.com*.

Uw bericht wordt op de website geplaatst onder een algemene auteursnaam als *Bezoeker*. Verwacht u reacties, vergeet dan niet uw naam, en uw (e-mail)adres of telefoonnummer in het bericht zelf te vermelden.

Biedt u iets te koop aan door een bericht in de categorie *Vraag en aanbod* te plaatsen, geef dan alstublieft met behulp van de commentaarfunctie door of een object

verkocht is. Zo voorkomt u dat u nodeloos lastig gevallen wordt door potentiële gegadigden.

Let op! Uw berichten worden eerst doorgestuurd naar de redactie, en verschijnen dus niet meteen op de site. Over het algemeen zal er niet meer dan een dag overheen gaan voor ze op de site te lezen zijn.

E-mail-abonnement

De website heeft als voordeel boven de nieuwsbrief dat hij veel actueler kan zijn. Dat is vooral voor berichten in bijvoorbeeld de categorie Vraag en aanbod van groot belang. Als extra service kunnen contribuanten van Drukwerk in de Marge zich 'abonneren' op berichten uit deze categorie. U krijgt dan per e-mail een melding als er een nieuw bericht wordt geplaatst. U kunt u zich hiervoor aanmelden via berichten@drukwerkindemarge.com.

Pagina's met algemene informatie

Hier kunt u alle informatie over Drukwerk in de Marge vinden. Onder meer natuurlijk hoe u zich op kunt geven als contribuant. Ook de tekst die u nu leest is op de site zelf terug te vinden.

Drukkerspagina's

Op de drukkerspágina's kunnen actieve drukkers (en uitgevers) onder de contribuanten van Drukwerk in de Marge zich presenteren. U kunt denken aan een korte tekst en een paar afbeeldingen, maar ook langere artikelen kunnen hier geplaatst worden. Een overzicht van leverbare uitgaven is natuurlijk een handige toevoeging. Hebt u een website en/of een e-mailadres, dan kan een link worden opgenomen. De pagina's zijn alfabetisch geordend, op eerste letter van voornaam of persnaam (eventuele lidwoorden worden genegeerd).

Momenteel bevatten deze pagina's enigszins gedateerde informatie. De gegevens zijn afkomstig van de oude website, en stammen alweer van een paar jaar geleden. Ook de foto's uit het boek *Lood en oud ijzer* die zijn opgenomen, zijn al vijf jaar oud. Kloppen uw gegevens niet meer, wilt u andere zaken opgenomen zien, of ontbreekt u zelfs geheel? Stuur dan de nodige informatie naar drukkers@drukwerkindemarge.com (liefst vergezeld van wat afbeeldingen). Ook als u wel een pagina hebt, maar die liever verwijderd ziet, kunt u dat via dit adres laten weten.

Technische pagina's

De Werkgroep Techniek en Informatie is het aanspreekpunt voor alles wat met de techniek van het drukken te maken heeft. Op deze pagina's kunt u zien wat de werkgroep wil bereiken, en hoe ze dat wil realiseren. Daarnaast is er ruimte voor andere technische onderwerpen. Hopelijk wordt dit gedeelte van de website in de komende tijd nog substantieel uitgebreid.

Links naar andere websites

Deze pagina's spreken voor zich. De links zijn onderverdeeld in categorieën. De rechterkolom bevat weer hulpmiddelen voor de navigatie.

Stuit u op een niet-werkende link, of hebt u een suggestie voor een nieuwe link? Laat het dan alstublieft weten via links@drukwerkindemarge.com.

Links naar websites van contribuanten van Drukwerk in de Marge worden hier over het algemeen niet opgenomen. Die staan op de drukkerspágina's.

Overigens: wanneer u zelf een website hebt, stellen we een link naar www.drukwerkindemarge.com natuurlijk zeer op prijs.

Vragen en opmerkingen

Mist u iets op de site? Werkt iets niet zoals u verwacht? Hebt u ideeën voor nog veel meer pagina's? Laat het ons alstublieft weten door een bericht te sturen aan redactie@drukwerkindemarge.com.

Tenslotte: de nieuwe website zal als alles naar behoren verloopt vanaf 1 april zowel via www.drukwerkindemarge.com als www.drukwerkindemarge.nl te bereiken zijn. Mocht u onverhoopt op het .nl-domein de oude site te zien krijgen, gebruik dan alstublieft voorlopig het .com-domein.

Sander Pinkse

Oproepen en mededelingen

Behoeftte aan losse katernen voor boekbinders

¶ De heer en mevrouw Wijnhoven volgen in België een opleiding tot kunstboekbinder en hebben daarvoor behoefte aan losse katernen. Mocht iemand hen hieraan kunnen helpen, dan gaarne bericht aan D. Wijnhoven-Meijs, Jac. Corneliszstraat 11, 5831 BZ Boxmeer, tel. (0485) 573013.

¶ Rob Koch, bestuurslid van de Handboekbinders Liga, is een bedrijfje begonnen onder de naam Atelier De Ganzenweide. Hij biedt o.m. aan losse katernen, zeefdruk voor boekbanden, hulpmiddelen voor boekreparatie e.d. Voor nadere informatie: Kolgans 2, 1423 RP Uithoorn (www.ganzenweide.nl). Ook hij is dus bij drukkers op zoek naar losse katernen.

Stichting Lettergieten Westzaan

De afgelopen maanden heeft een aantal margedrukkers kasten letter laten gieten in Westzaan. Het lijkt er dus op dat eindelijk beseft gaat worden hoe belangrijk deze museumwerkplaats is voor de drukkers. En dit niet alleen om de kwaliteit van het drukwerk te verbeteren, maar ook om wat langere teksten aan te kunnen.

Helaas begint men in Westzaan ook te merken dat bepaalde zaken schaars worden. Zo is men vrijwel door lood in Monotype-legering heen. Lood in harde legering is nog ruim voorhanden en gelukkig kan dit gebruikt worden voor het gieten van grotere korpsen. Het aanschaffen van nieuw lood in Monotype-legering zal een kostbare zaak worden.

Voorlopig kost een kast van ongeveer 25 kilo € 200. Een kast in harde legering kost € 175. En als men wat extra e's en n'n bestelt, heeft men in een klap twee kasten om uit te zetten. En voor het Engels b.v. wat extra h en y. In vergelijking met de bedragen die het handjevol bedrijven in de wereld dat nog losse letter giet vraagt, zijn dit absolute spotprijzen.

De stichting Lettergieten kan blijven bestaan dankzij de hartverwarmende inzet van vrijwilligers en de financiële steun van de donateurs.

Het pand, dat enige jaren geleden van de gemeente Zaanstad werd gekocht, kampt met ernstig achterstallig onderhoud. Om op redelijke termijn de grootste problemen te kunnen verhelpen is o.m. besloten *obligaties* uit te geven.

Daarmee verstrekt u het museum een renteloze lening. Obligaties zijn te koop voor € 50 voor particulieren en € 100 voor bedrijven. Voor elke obligatie ontvangt men een genummerd certificaat. Vanaf 2010 zal jaarlijks 10 pct. van de obligaties worden uitgeloot. De houders van de uitgelote obligaties hebben dan het recht op teruggave van het aankoopbedrag van de obligatie.

Obligaties kunnen worden aangeschaft door storting van een bedrag van € 50 of een veelvoud daarvan o.v.v. 'obligaties particulieren'. Bedrijven kunnen obligaties verwerven door storting van € 100 of een veelvoud daarvan o.v.v. 'obligaties bedrijven'. Het rekeningnummer is Rabobank 3701 70 024.

Voor meer informatie, ook bijvoorbeeld over het bestand aan matrijzen voor het gieten van letter, kan men terecht op de website www.lettergieten.nl.

Jan Keijser

Drukker gezocht

De STEM (Stichting Taalpodium Emmen) is een stichting die literaire activiteiten organiseert. In november 2005 werd voor de zestiende maal de TaalTheaterNacht georganiseerd. Op dit literaire festival traden tal van (gerenommeerde) schrijvers en dichters op. Tussen de lezingen door traden musici en zangers op, deze keer vertolkten alle uitvoerende musici werk van Ede Staal (Groninger liedjeszanger die twintig jaar geleden is overleden). Voor de eerste keer hadden we bij deze taaltheaternacht een margedrukker, Peter Bekker van de Koekanger Handpers, uitgenodigd een tekst van Staal te drukken. Deze unieke uitgave bevatte een liedtekst van Staal en een linoleumsnede van de tekstdichter.

De STEM heeft het plan opgevat om óf jaarlijks, óf bij elke nog te organiseren literaire activiteit (en dat zouden er meer dan één per jaar kunnen zijn) een margedrukker uit te nodigen een tekst te drukken van een centraal te stellen dichter, auteur, tekstschrijver. We denken hierbij aan een beperkte oplage van tussen de 50 (bij een kleine literaire activiteit) tot 150 (voor de TaalTheaterNacht). Uiteraard worden de gemaakte kosten vergoed. Wellicht zoeken we bij de uitvoering samenwerking met een beeldend kunstenaar/illustrator.

Graag zou de stichting STEM in contact treden met drukkers die ervoor voelen mee te werken aan dit project. In eerste instantie denken we aan drukkers uit de regio maar we realiseren ons bijzonder goed dat we wellicht sneller dan gedacht over provinciegrenzen heen moeten kijken.

Nadere inlichtingen: Klaas van der Meulen, Zetelveenweg 4, 7841 BP Sleen, tel. (0591) 362290

Hanzepersen: Catten kinderen muisen gaern

De margedrukkers langs en rond de IJssel hebben zich in het najaar van 2004 verenigd tot de Hanzepersen. Doel hiervan was om tot een gezamenlijke uitgave te komen. Nu, een jaar later, is de eerste uitgave *Catten kinderen muisen gaern* een feit. Aan dit project deden mee: de Eikeldoorpers van Doortje de Vries te Apeldoorn, de Eierland Pers van Peter Duijff te Deventer, Pers achter de muren van Henk Francino te Deventer, Pers Aldo van Niels Klinkenberg te Deventer, De Overkant van Sjaklien Euwals te Zwolle en ZonderDak van Thijs Weststrate te Oldenzaal. Unaniem waren de zes drukkers van mening dat de uitgave een Oost-Nederlands accent moest heb-

ben. Het voorstel van Thijs Westrate om een uitgave te maken rond spreekwoorden, waarbij een omstreeks 1496 door Peter van Osch in Zwolle gedrukt boekje uitgangspunt zou zijn, sprak vervolgens iedereen aan. Dit boekje bevat spreekwoorden, in het Latijn en met hun Nederlandse vertaling, waarschijnlijk bedoeld als lesstof voor de Latijnse scholen in het IJsselgebied. Die tweetalige verzameling spreekwoorden, bekend als *Proverbia communia*, was bepaald populair.

De drukkers spraken af dat ze zich zouden beperken tot de Nederlandse versie van de spreekwoorden. Verder mocht en kon alles, zolang het binnen de het afgesproken boekformaat bleef. Na inventarisatie van de tekst koos ieder een onderwerp om verder uit te werken, te weten katten, water, hoeren, gezondheid, varkens en visen. De drukkers hebben daarbij de oorspronkelijke versie van de spreekwoorden gevolgd, soms met een toelichting of een verklaring, soms met alleen het beeld als verwijzing naar een mogelijke betekenis.

De drukkers van de Hanzepersen zijn op een speelse manier met de inhoud van zijn boekje omgegaan. Iedere drukker heeft op eigen wijze een drukwerk verzorgd. Dat heeft geleid tot een grote variatie, afhankelijk van ieders vaardigheden en mogelijkheden op het gebied van vormgeven, drukken en zetten. Duidelijk is echter dat bij het resultaat niet de onderlinge verschillen voorop staan. Het resultaat straalt in de eerste plaats plezier uit. Plezier in het drukken en plezier in het samen iets maken.

Het logo van de Hanzepersen is naar een ontwerp van Doortje de Vries. Het binden werd door de gezamenlijke drukkers uitgevoerd onder leiding van drukker en boekbinder Henk Francino. De daarbij toegepaste techniek is bandzetten. Als materiaal voor de band is gekozen voor rode Decoline. Voor een uitgebreide beschrijving van dit project en de bijdragen van de drukkers wordt verwezen naar Boekenpost 80 van december 2005. De oplage bestaat uit 55 genummerde exemplaren. Een deel daarvan is voor de betrokken drukkers, een ander deel is bestemd voor de verkoop. Belangstellenden kunnen contact opnemen met Peter Duijff, hanzepersen@home.nl.

Peter Duijff

Minotaurus

Boekwinkel Minotaurus heeft een nieuw e-mailadres: minotaurus@xs4all.nl. Verder deel ik mede dat ik titels aan het invoeren ben op www.boekwinkeltjes.nl. Kijk daar onder deelnemers naar Minotaurus.

Nol Sanders

Omsla(kti)g

De nieuwsbrief valt op de mat. Bij het openen van de enveloppe dringt onheroepe-lijk de gedachte zich op 'Hoe ziet het omslag er deze keer uit?' Sinds Nieuwsbrief 100 zijn telkenmale spannende en mooie omslagen gedrukt door margedrukkers, meestal in boekdruk uitgevoerd en enkele in offset.

De oplage was in het begin omtrent 480 stuks. Een hele klus op een handpers. Nu zich steeds nieuwe contribuanten aanmelden is een oplage van 600 bereikt. Willen we ook nog wat PR-exemplaren, een aantal exemplaren voor het archief en extra exemplaren voor musea en grafische werkplaatsen en onderwijsinstututen overhouden dan komen we op een slordige 750 stuks. De vraag is of iemand zich nog wil aanbieden voor dergelijk omslachtig werk.

Voor degenen die er vanwege de oplage tegenop zien een voorstel:

1. aan margedrukkers het toch te proberen (bijvoorbeeld door A4+ twee of drie maal naast elkaar te drukken = oplage 375 c.q. 250) of hun zetsel/ontwerp uit te lenen aan de redactie, die in overleg met andere liefhebbers uit de marge of (boek)drukwerkplaatsen er voor zorgt dat het wordt gedrukt;
2. aan niet drukkende contribuanten een eenvoudig, interessant ontwerp te mailen naar de redactie die zorgt voor het realiseren van het drukwerk.

We hopen dat velen deze unieke kans zullen grijpen; er verschijnen echter slechts vier nieuwsbrieven per jaar.

Alex Barbaix

Informatie gezocht

Bijgaand emailbordje kocht ik een aantal jaren geleden tijdens onze jaarlijkse vakantie in Zeeuws-Vlaanderen bij een antiquair in Nieuwvliet. De man kon mij alleen maar vertellen dat het bordje waarschijnlijk uit België kwam. Is er onder de lezers iemand die weet waar het bordje ooit aan de muur heeft gehangen?

Richard Hoekstra (e-mail RichardHoekstra@freeler.nl)

Reinold Kuipers – lijst van publikaties

Als vervolg op het In memoriam uit de vorige nieuwsbrief, een bibliografie van Reinold Kuipers, samengesteld door A.Æ. Creutzberg.

- ¶ *Verzen van Rainer Maria Rilke*, vertaling en inleiding, Baarn, 1938
- ¶ *Rendez-vous met een Remington*, gedichten, Bussum, 1948
- ¶ *Op het boekvinketouw*, voorwoord in: De Goudvink, zijnde de vijftigste Boekvink, Amsterdam, 1957
- ¶ *Twee broers, twee pioniers*, over: Uitgeverij W.L. & J. Brusse, Den Haag, 1980
- ¶ *Groningen*, in: Querido's letterkundige reisgids van Nederland, Amsterdam, 1982
- ¶ *Gerezen Wit*, 90 bijdragen in het literair-historische tijdschrift 'Het Oog in 't Zeil', Amsterdam 1983–1992, gevolgd door 11 bijdragen in de tiende jaargang van 'De Boekenwereld', Utrecht, 1993–94
- ¶ *Een kroontje op het Noordeinde/Hommage aan L.J.C. Boucher*, in: NRC Handelsblad 14 november 1986, Cultureel Supplement
- ¶ *Een Bach van de boekvorm*, in: Piet Cossée, 50 jaar typograaf, Utrecht, 1987
- ¶ *Het gezicht van het kinderboek*, in: De hele Bibelebontse berg, Amsterdam, 1989
- ¶ *Gerezen Wit*, Notities bij boekvormelijks en zo, Amsterdam, 1990 [bundeling van een aantal artikelen in 'Het Oog in 't Zeil']*
- ¶ *Jan Vermeulen als boekvormer*, in: Leven in Letters, over Jan Vermeulen, Arnhem, 1992
- ¶ *Het boek is van de schrijver voor de lezer*, in: De Gids nr 4/5 (156), Amsterdam, april-mei 1993
- ¶ *J. van Krimpen, the typographer*, in: Quaerendo, vols. 2 and 3 (25), Amsterdam, Spring and Summer 1995
- ¶ *De letter waarmee u nu leest* [over de Ehrhardt/Janson], in: Amstelodanum, nr. 6 (82), november/december 1995.
- ¶ *Helmut Salden 1910–1996/Een Bachkant en een Beethovenkant*, in: Vrij Nederland, 20 januari 1996
- ¶ *Susanne Heynemann en de belletrie*, in: Susanne Heynemann typografe, Den Haag/Groningen, 1998
- ¶ *Rudolf Escher en Reinold Kuipers*, J.C. Noordstar, N.E.M. Pareau & Ebenhaëzer, Een Album, Amsterdam, 2000

* Voor geïnteresseerden zij vermeld, dat Uitgeverij De Buitenkant nog een aantal exemplaren kan leveren.

De Haarlemse Dichtlijn

De Haarlemse Dichtlijn wordt in mei gehouden: zestig dichters leveren een speciaal gemaakt gedicht dat op zestig verschillende bijzondere plekken in de stad Haarlem wordt verspreid. Poëzieminnend Haarlem, zal via een route naar diverse mooie locaties, zoals de Hoofdwacht, het Teylershofje, het Brouwershofje, het oudste kerkje van Haarlem enz. worden geleid. Er vaart die middag ook een boot vanaf de Waagtaverne naar de molen Adriaan. Op al deze prachtige lokaties zullen groepjes dichters voordragen uit eigen werk.

Bij het startpunt in de Vishal krijgt iedere bezoeker een mapje met de nodige informatie en een routebeschrijving. Via deze routebeschrijving kunnen de bezoekers alle lokaties langsgaan en naar de daar voordragende dichters luisteren. De opening vindt plaats op 7 mei om 12.00 uur bij de Vishal. Afsluiting om 17.00 uur met een hapje en een drankje waarbij alle dichters aanwezig zijn.

Pastei roept margedrukkers op die eind april/begin mei eventueel enkele gedichten willen zetten. Aan het eind van de route worden de drukwerkjes speciaal gelumbeckt ingebonden door Pastei.

Het gezette gedicht wordt indien gewenst vanwege de grote oplage (600) gedrukt door studenten verbonden aan de grafische ontwerp-afdeling van de Gerrit Rietveld Academie te Amsterdam. Wie wil meewerken aan dit unieke project?

Snel reageren a.u.b.!

Alex Barbaix, e-mail pastei@chello.nl

Nieuwe uitgaven

Triona Pers

¶ *Aap Noot Mies. Arsis letterproef.* Houwerzijl: Triona Pers, 2006. 12 p. 12×17,5 cm. [oblong]. Cahiersteek. 150 exx. Hoogdruk. Verschenen t.g.v. Koppermaandag 2006. € 3 (excl. verzendkosten).

¶ Geert Bremer. *Dit boekje.* [2e dr.]. Houwerzijl: Triona Pers, 2005. 16 p. 11,5×16,5 cm. [oblong]. À la Japonaise geb. 77 genumm. exx. Hoogdruk. € 5 (excl. verzendkosten).

¶ Met de lente in zicht verschijnt het haikuboekje *Nagalm* van de hand van Mirre Kiliaan en Henny Prins. De ondertitel van dit kleine boekje (10×7 cm) is Indië ~ India. € 3, verzendkosten € 0,50. Abonnees krijgen het boekje thuisgestuurd. Nadere inlichtingen: Havenstraat 2, 9973 PL Houwerzijl, tel. (0595) 577247, e-mail triona@zolderman.nl, www.zolderman.nl/triona

Enkidu Pers

Tot op heden is er alleen van de Max Havelaar een betrouwbare en verantwoorde editie verschenen. *Vorstenschool, drama in 5 bedrijven en 9 edities* is het 'vervolg' daarop. Dit toneelstuk kan worden beschouwd als Multatuli's politiek testament. Jaren voor het in druk verscheen las Dekker grote delen eruit voor op zijn lezingen. De eerste uitgave in de Ideeën-bundel IV was in 2 jaar uitverkocht. Al duurde het bijna 3 jaar voor het werd opgevoerd, de eerste uitvoeringen en de toernee daarna waren een ware triomftocht en een absoluut hoogtepunt in de carrière van deze schrijver. Het boek omvat 174 bladzijden van fors formaat. Aan elke acte is een illustratie toegevoegd. Alles wordt gecomplementeerd met een artikel over het ontstaan van de tekst en de ingewikkelde drukgeschiedenis, een verantwoording van de editeurs-ingrepen, een opgave van de gebruikte literatuur, en een bibliografie van alle bekende *Vorstenschool*-edities.

Omdat Multatuli veelvuldig gebruik maakt van typografische stijlmiddelen om aan tekst betekenis te geven is de negentiende eeuwse typografie tot in detail nagevolgd, zoals in het gebruik van kapitalen en klein-kapitalen, cursief etc.

Het boek is geheel in boekdruk uitgevoerd, in Garamond Monotype-series 156. Het voorwoord en bedrijf 1 t/m 4 zijn handzetsel. Het laatste bedrijf en alle bijlagen zijn in zetselverband gegoten op een computerbestuurde zetselgietmachine. Papier Hollandsch normaal 3, 125 grams, oplage 80 genummerde exemplaren, Enkidu-press & Ecomusee Voltaire Geneve, Zwitserland. Prijs € 135.

Inlichtingen: John Cornelisse, Enkidu-Pers, Vaartstraat 23, 4553 AN Philippine, tel. (0115) 491 184, e-mail enkidu@hetnet.nl

Lies Verdenius

Lies Verdenius, *Dubbelleven*, boekdruk/houtsnede/litho, oplage 25, formaat 25×33 cm., Amsterdam, december 2005, prijs € 300.

De map *Dubbelleven* bevat een gedichtenbundel met gedichten van J.W. Verdenius (1883–1966) en houtsneden van Lies Verdenius en de kleurenlitho 'Spiegeling' van Lies Verdenius. Het zet- en bindwerk is ook van haar hand. Zowel de gedichten als de houtsneden en de litho hebben de zee als belangrijkste thema.

De map zal tijdens de maanden april en mei 2006 tentoongesteld worden in de Zeeuwse Bibliotheek op de eerste verdieping, Kousteensedijk 7 te Middelburg, samen met andere kunstenaarsboeken van Lies Verdenius. Deze nieuwe uitgave zal ook getoond worden op de beurs DRUKSEL in Gent, 22 en 23 april 2006.

Carbolineum Pers

In 1344 schreef de Engelse bisschop Richard de Bury een uit twintig hoofdstukken bestaand Latijns tractaat over de liefde voor boeken. Hij vertelt daarin onder meer hoe hij zijn boekenverzameling bijeenbracht en welke gevaren boeken bedreigen, als daar zijn: oorlogen, branden, studenten en vrouwen.

Deze 'Philobiblon' circuleerde eerst in handschrift en werd in 1473 voor het eerst gedrukt. Nadien verschenen er vertalingen in het Engels (1598), Duits (1610), Frans (1856) en nog andere talen, maar nooit in het Nederlands.

Bij de Vlaamse private press De Carbolineum Pers verschijnt deze zomer een integrale vertaling uit het originele Latijn, door Latinist Wim Devriendt, die er ook een nawoord bij schreef. De tekst van 200 blz. in octavo is volledig met de hand gezet uit de Kennerley en met de handpers gedrukt op geschept Zerkall papier.

Bij elk hoofdstuk hoort een originele houtsnede van kunstenaar Bram Malisse. Het boek wordt gebonden in een volle perkamenten band en krijgt een beschermend

stofomslag en foedraal. De oplage blijft beperkt tot 75 genummerde en door vertaler en kunstenaar gesigineerde exemplaren.

Op deze unieke uitgave kunt u intekenen door storting van € 350 op rekening 001-2190765-96 van Boris Rousseuw, Nieuwe Dreef 6, 2920 Kalmthout. Voor Nederland: ING Roosendaal 68-33-19-698. Alle exemplaren worden bij verschijnen aangetekend toegezonden. Voor de liefhebbers is ook een gedrukt prospectus beschikbaar.

Zie ook <http://members.lycos.nl/Carbolineum/debury.html>

Letters op gebouwen

Letters op gebouwen 1

Drukkerij H.N. Werkman

In 1912 nam Hendrik Nicolaas Werkman in de Pelsterstraat in Groningen een royaal pand in gebruik voor zijn drukkerij. Beneden de bedrijfsruimte, erboven een woning van twee etages. De drukkerij had 27 werknemers in dienst. Bij huidig huisnummer 31a is (vlak bij de grond) een steen met inscriptie aangebracht.

JC = Jansje Cremer, Werkmans toenmalige vrouw. In 1923, toen het zakelijk heel slecht ging, verhuisde Werkman naar het pakhuis aan de Lage der A 13. Met twee knechten. Daar zouden zijn mooiste druksels ontstaan.

Nieuwsblad van het Noorden

Het opvallende pand met een Jugendstil-karakter werd in 1903 in gebruik genomen als vestigingsplaats van het *Nieuwsblad van het Noorden*. Toen die krant nog uit lood gedrukt werd, kon je op bepaalde dagen het versmelten van staand zetsel ruiken. Tot 1994 bleven journalisten, zettters, drukkers het gebouw aan het Gedempte Zuiderdiep 24 in Groningen dag in dag uit gebruiken. Aan de Lübeckweg verrees een groot nieuw pand, met supermoderne persen. Enkele jaren geleden verdween de naam van de krant, fusie. Binnenkort sluit de drukkerij. Het *Dagblad van het Noorden* wordt dan in Leeuwarden gedrukt. Het oude gebouw, met de mooie letters op de gevel, is nu een stadsmonument.

Nieuw Provinciale Groninger Courant

Als reactie op de liberale overheersing van de Groninger pers gaf Jan Haan in 1886 deze antirevolutionaire krant uit. Kerkperikelen leidden tot de ondergang na een bloeiperiode. In 1962 nam *Trouw* de exploitatie over. Op 31 december 1964 verscheen de krant voor het laatst. De naam glundert nu nog de Wipstraat (nr. 10-12-14) te Groningen in.

Typografengasthuis

Het pensioenfonds van het Groninger College van Boekverkopers belegde haar kapitaal in de bouw (1903) van 47 woningen voor bejaarde typografen en letterzeters. Sinds 1973 zijn de woningen (Campersingel 42-111) in particuliere handen.

Tekst Elze ter Harkel, foto's Piet Niemeijer

Letters op gebouwen 2

Drukkerij Hofstee is een kleine handelsdrukkerij aan de Jousterweg in Oudehaske (Fr.). Het logo is opgebouwd uit een Egyptienne-achtige letter. De Atlas misschien? Links het woonhuis, rechts de drukkerij.

Dit gedenksteentje bevindt zich in een muur van het voormalige pand van Drukkerij J.G. de Vries in de Wijnkanstraat in Sneek. Het bedrijf was in 1874 opgericht door Jacobus Gerben de Vries. Een kleinzoon van de oprichter – Jacobus Gerardus de Vries – plaatste als 2-jarig jongetje op 14 september 1909 het steentje. Na diverse uitbreidingen verhuisde het bedrijf in 1966 naar de Oosterdijk in Sneek. Een volgende verhuizing vond plaats in 1979 naar industrieterrein Houkesloot in Sneek. Drukkerij de Vries was een boekdrukkerij, maar zoals bij zoveel bedrijven werd

ook bij De Vries in de zeventiger/tachtiger jaren overgeschakeld op offset. Ook het orderpakket veranderde. Verpakkingen en kartonnage kwamen in de plaats van het handelsdrukwerk. Er werken nu bij De Vries ongeveer 125 mensen.

Drukkerij Brouwer & Wielsma was gevestigd aan de Jousterweg in Heerenveen. Brouwer was van oorsprong een Heerenveens bedrijf, Wielsma was een drukkerij in Leeuwarden. Beide zaken fuseerden en werden later overgenomen door de Brouwer Groep. Maar inmiddels bestaat het bedrijf niet meer. ‘De betúfte printers út Fryslân’ staat voor ‘De ervaren drukkers uit Friesland’. In 1956 begon ik bij drukkerij Gerben Brouwer als 14-jarig jongetje aan een opleiding tot handzetter. Mijn toenmalige leermeester, Klaas Schouwstra, werkte aan een Linotype loodzetmachine. Die machine staat nu in het Fries Grafisch Museum in Joure. Achter het dus niet meer ingebruik zijnde bedrijfspand staat nog een grote zonnecollector waarmee stroom aan het elektriciteitsnet werd geleverd. Foto’s zijn gemaakt in de herfst van 2005.

Tekst en foto’s Richard Hoekstra.

Agenda

Titi Zaadnoordijk

Titi Zaadnoordijk exposeert in de Zeeuwse bibliotheek van 28 april t/m 3 juni 2006. In de grote expositieruimte van de Zeeuwse bibliotheek zal een overzicht van het werk van Titi te zien zijn, door de jaren heen tot en met nu.

Feestelijke opening op donderdag 27 april om 16 uur, met poëzie van Titi.

Openingstijden: maandag 17.30-21 uur, dinsdag t/m vrijdag 10-21 uur en zaterdag 10-13 uur, Kousteensedijk 7, 4331 JE Middelburg

Bovendien neemt Titi deel aan een groepsexpositie bij Demedici Beeldende Kunst in Nunspeet, van 29 april t/m 3 juni. Feestelijke opening op 29 april om 16 uur.

Op de expositie is werk van drie kunstenaars te zien: Bastiaan Postma, J. C. Blaak en Titi Zaadnoordijk.

Van Titi zal veel recent werk te zien zijn, o.a. drie nieuwe bronzen beeldjes. Verder tekeningen, lino's en nieuwe houten beesten.

Openingstijden: donderdag 11-18 uur, vrijdag 11-21 uur, zaterdag 11-17 uur, Laan 27, 8071 JG Nunspeet, www.demedici.nl

Tenslotte houdt Titi nog haar jaarlijkse atelierexpositie op 17/18 en 24/25 juni 2006. Dit jaar vanwege de grote exposities in Middelburg en in Nunspeet in juni in plaats van in mei. Adres: Voetpad 69, 8483 JR Scherpenzeel (Fr.), tel. (0561) 481223

Museumwerkplaats Lettergieten in Westzaan

De Stichting Lettergieten 1983 heeft haar traditionele open dag op zaterdag 13 mei 2006 van 10 tot 16 uur.

Tijdens de open dag zal de heer W. Simons in de museumwerkplaats demonstraties verzorgen van de handverguldpers voor het bedrukken van boekbanden.

Museum Lettergieten is gevestigd aan de Jacobus van Waertstraat 53 in Westzaan en is buiten de open dag elke donderdag geopend van 10 tot 14 uur.

Een bezoek aan de open dag van de Stichting Lettergieten is tevens goed te combineren met de Papiermolen De Schoolmeester, die zich op korte afstand van het museum in Westzaan bevindt en ook op 13 mei geopend is.

Tentoonstellingen Frans de Jong

Onze contribuant Frans de Jong heeft de komende maanden twee exposities: vanaf 1 tot 29 april in Galerie Petit (N.Z. Voorburgwal 270, 1012 RS Amsterdam, www.galeriepetit.nl), en vanaf 3 tot 18 juni bij SBK Amsterdam KNSM (KNSM-laan 307-309, 1019 LE Amsterdam, www.sbk.nl).

Plezier met papier

Het Scription in Tilburg en het Nationaal Onderwijsmuseum in Rotterdam presenteren komende zomer een dubbeltentoonstelling rondom de unieke privéverzameling Atlas Landwehr-Vogels met papieren speelgoed en gezelschapsspellen uit de periode 1740–1950.

Het Nationaal Onderwijsmuseum toont knutsel-, invul-, prenten- en metamorfoseboeken. Het Scription laat een kleurrijke selectie van (ABC) spellen, aankleedpoppen, poppenkasten en -theaters zien.

Papieren speelgoed en gezelschapsspellen werden pas vanaf 1970 studieobject van wetenschappers, vooral in Amerika en Duitsland. Hun publicaties trokken de aan-

dacht van musea en van particuliere verzamelaars van kinderprenten uit Nederland. De privéverzameling Atlas Landwehr-Vogels is de grootste in Nederland met driehonderd objecten. Voor deze tentoonstelling is de collectie aangevuld met objecten uit de verzamelingen van F.J. Booy en C.F. Kleiss.

Speciale aandacht is er voor de bloeiperiode tussen 1920 en 1950 van spellenontwerpers Daan Hoeksema, Piet Marée en Jan Rinke.

Veel fabrikanten ontwikkelden bordspellen voor reclaimedoeleinden; hiervan zijn te zien Van Nelles 'Piggelmee', Hilles 'Voetbalspel' en Ringers 'Holland-Indië door de lucht' en het Algemeen Dagblad met 'Bruintje Beer'.

Enkele hoogtepunten zijn bouwplaten voor een sneltrein van 130 km per uur, een kijkdoos van de wereldtentoonstelling in Londen van 1851, de kermis en poppenkast van Jan Rinkes, het spel 'Klein Duimpje' van Daan Hoeksema en een ganzenbord uit 1740. Verder zijn er beweegbare boeken te zien en zelfs een boek dat diergeluiden nabootst.

In de tentoonstelling Plezier met Papier wordt ook ruimte gemaakt voor hedendaagse papierkunst. Van de Amsterdamse papierarchitect/kunstenaar Ingrid Siliakus zijn sculpturen en gebouwen te zien die met uiterste precisie uit één vel papier zijn gesneden en gevouwen.

De officiële opening is op zaterdag 6 mei in het Nationaal Onderwijsmuseum; daarna te zien t/m 10 september 2006.

Scryption, Spoorlaan 434a, Tilburg, www.scryption.nl

Nationaal Onderwijsmuseum, Nieuwemarkt 1a, Rotterdam, www.onderwijsmuseum.nl

The history of little Fanny, exemplified in a series of figures, 1810. Kartonnen etui.

Inhoud: Fanny en zes handgekleurde gravures van aankleedpopjes

Van de Werkgroep techniek

Een beetje vet...

Op onze (Chris en ik) reparatiebezoeken aan margedrukkers, zien wij diverse opvattingen over werkplaatsinrichting, drukkwaliteit en personierhoud. Toch vallen er in deze groep ook gemeenschappelijke kenmerken te bespeuren. Allereerst het plezier in grafisch bezig zijn. Ook zijn het allemaal aardige mensen en... bijna altijd wordt er te weinig gesmeerd.

Waarom smeren?

Om het risico van extra slijtage, haperende mechanismen en roest en vervuiling te voorkomen.

Waarmee smeren?

De belangrijkste smeermiddelen zijn vet en olie. Vet wordt in het algemeen toegepast op plaatsen waar delen met veel druk langs elkaar glijden met lage snelheid. Denk aan spullen met schroefdraad, kettingen en aan plaatsen waar de olie weg zou lopen. Uit kogellagers bijvoorbeeld. Let op! Vaseline is geen smeervet. Consistentvet of kogellagervet wel. Minerale olie wordt gebruikt op alle andere smeerpunten. In onze club met overwegend hand- of voet aangedreven machines met lage snelheden en weinig draaiuren is het niet zo belangrijk welk merk olie men gebruikt. De goedkoopste motorolie van Halfords of Hema, 10W40, 15W40 of Handy Oil voor sloten en scharnieren voldoet al.

Waar smeren?

Als je je verdiept in de werking en beweging van de machinedelen onderling, dan zie je grote of kleine assen die in een geleiding schuiven of draaien, rollen op looplijsten, geleideblokjes die ergens langs glijden en tandwielen. De raakvlakken van al deze delen behoeven smering. Vaak heeft de fabrikant op de belangrijkste plaatsen oliegepatjes geboord of smeernippels geplaatst.

Hoeveel smeren?

Druppelsgewijs is veelal genoeg (de olie hoeft er niet met een straaltje vanaf te lopen), als tandwielen en looplijsten een beetje olieachtig aanvoelen is het goed. Op licht geoliede delen hecht de inkt niet, en je veegt ze gemakkelijk schoon. Zacht glanzende blanke delen ogen beter en roesten minder.

Ik wens ieder prettige productie-uren zonder machinestoring en gedenk de spreuk die ik in de voormalige Staatsdrukkerij met zwarte verf op een muur in de papierbunker geschilderd aantrof: 'EEN BEETJE VET KAN NOOIT GEEN KWAAT'.

Tjitze Mast

Van houtbewerking en zappen

Bij mijn eerste pers, een Victoria degel, kreeg ik van de machinehandelaar een pak stencilpapier mee. De relatie tussen de pers en een stencilapparaat was mij onduidelijk, maar ik nam het pak graag mee want het papier voelde zo prettig aan. Bovendien was het mijn eerste pak papier. Later ontdekte ik 'echte' papieren en drukte daar mijn oplagen op. Die stencilvellen bleken door hun viltige oppervlakte heel geschikt als tussenschietvel te zijn. Na het voltooiën van een drukgang voerde ik op een keer ook zo'n stencilblad in om te kijken wat voor een effect dat zou geven. Het resultaat viel niet tegen. Bij andere producties herhaalde ik dat, voegde die bladen vervolgens gewoon toe aan de stapel inschietvellen en kwam ze dan bij daaropvolgende drukgangen weer tegen. Op die manier vormt deze 'makulatuur' een bonte caleidoscoop van mijn drukgeschiedenis waar ik al drukkend, 'zappend' doorheen blader. In de loop der jaren is die stapel inschietvellen mij steeds dierbaarder geworden en roept bij het gebruik voortdurend prettige herinneringen op. Hieraan moest ik denken toen ik bij een antiquair een keer een oude boekensteun (lezenaar) uit een kerk tegenkwam. Voet en poot waren rijkelijk voorzien van houtsnijwerk en het tafelblad verraadde langdurig gebruik. Dat leek me nou iets om in de drukkerij te zetten, zodat ik daar fraaie boeken op zou kunnen leggen. Ik verzamel graag uitgaven in boekdruk, zowel vanwege de inhoud als voor de vorm, maar na aanschaf, lezen en bekijken, leiden ze vervolgens een nogal statisch bestaan in de kast. Overheerst de hebzucht de interesse? Ik stelde me voor op die steun dan 'een boek van de week' te leggen en daar op verloren momenten steeds even in te bladeren. Ik informeerde naar de prijs en stond meteen gedesillusioniseerd weer buiten. Het idee was aardig, maar financieel onverantwoord.

De wens liet me echter niet meer los en steeds keek ik, na herhaalde teleurstellingen bij antiquairs, vooral bij rommelzaken of er niet 'per ongeluk' een vergeten boekenstandaard in een hoek op mij zou staan te wachten. Dat was natuurlijk een illusie en ik begreep uiteindelijk dat andere wegen gezocht moesten worden. Ik dacht aan Guido Duijff, de leerling-meubelmaker die zich in Nieuwsbrief 112 gepresenteerd had en daarbij meldde het werkblad van een tafelril vernieuwd te hebben en een inleg- en een uitlegblad voor een (mijn) Victoria degel gemaakt te hebben. Zou hij een boekensteun kunnen en willen maken? Het leek me niet eenvoudig, maar misschien was het een geschikte uitdaging en zou het ook in zijn opleidingsprogramma kunnen passen.

Guido was meteen enthousiast en natuurlijk kon hij dat wel aan, stelde hij direct moedig vast. Na enige tijd bogen we ons samen over 'het programma van eisen'. Ik had geen behoefte aan barok snijwerk, maar een voorkeur voor strak en eenvoudig en stelde hem voor inspiratie te zoeken bij de stijl van de Amsterdamse School.

We keken naar mogelijk geschikte maten en naar gewenste houtsoorten. Beuken met wengé als contrast leek me wel wat toen ik mocht kiezen uit houtmonsters die hij tevoorschijn haalde uit een werkelijk heel bijzondere monsterkoffer (die koffer was als object alleen al opmerkelijk én had bovendien een verpletterende, professionele uitstraling).

Guido ging op zoek gaan naar uitgewerkt oud beukenhout en liep gelukkig tegen een fraaie stapel op. Het duurde daarna wel even voor de steun klaar was, want opgeleid worden eist ook de nodige tijd. Maar niet lang geleden was het zover en kwam hij met zijn werkstuk langs. De poot van de steun bleek een koker te zijn die hij uit vier beukenplanken gemaakt had. De voet en de tafel

pasten daar met een doorn 'zuigend' in. Hij werkte nog wat zaken bij en even later stond de boekensteun te pronken in de drukkerij.

Ik ben bijzonder blij met het eindresultaat. Betaalbare boekensteunen bleken onvindbaar te zijn en nu had ik een hele mooie voor een acceptabele prijs, want beukenhout, wengé en groeiend vakmanschap zijn natuurlijk niet gratis. Al een aantal weken 'zap' ik nu wekelijks door mijn boekenkast en kan ik mijn boeken op verloren momenten stuk voor stuk veel meer aandacht geven dan ooit tevoren. De boekensteun stimuleert dus de interesse, maar prikkelt daardoor ook de wens onbekende werken 'een kans te geven'. Voor de beteugeling van mijn hebzucht zal ik dus een andere oplossing moeten vinden.

Het houtwerk voor de degel en de boekensteun smaakt naar meer. Om mij heen kijkend ontdek ik de nodige zaken die verbeterd, hersteld of gemaakt moeten worden. Ik heb Guido nu gevraagd om een ladenkast voor mijn FAG proefpers te gaan maken, die als een soort letterkast precies onder het inlegblad past en dat werkblad tevens verbreedt. De kast moet laden krijgen voor spanvellen, toestelpapier en alle dikten gekalibreerde 'Marks onderlegvellen' (zie Nieuwsbrief 104, p. 18: 'Leggers voor proefpersen'). Ook moet er een afzonderlijk lade komen voor het gereedschap (hoogtemeter, kooisleutels, steeksleutels etc.). Op die manier wordt toestellen en aanpassen van de legger bij deze cilinderpers een plezier voor de drukker.

Moeten er bij u, grafische musea, werkplaatsen of margedrukkers ook houtzaken gerepareerd of gemaakt worden? Meubelmaker Guido wil dat met alle plezier doen. U kunt hem bereiken via e-mail: gsduyff@hotmail.com.

Gerard Post van der Molen

Voortgang reparatie rilmachines

In totaal hebben vier leden gereageerd op de oproep om gezamenlijk de defecte (hand)rilmachines weer in goede staat te krijgen. Het blijkt dat de rilmachines allemaal verschillend zijn, met één overeenkomst: de perforatiemessen zijn aanwezig maar de rilmessen zijn verdwenen. Tjitze Mast gaat nu op grond van metingen en vergelijkingen met complete rilmachines aan de slag om van messing nieuwe stemfels en matrijzen te vervaardigen.

Peter Duijff

Vraag & Aanbod

Middelste Molen

Alle grafische spullen van de aanbieding bij de Middelste Molen uit nieuwsbrief 114 hebben een bestemming gekregen, dus veel mensen weer blij.

Aangeboden

Vanwege bedrijfsbeëindiging van een oude boekdrukkerij (opgericht in 1911) ter overname aangeboden: kleine metalen galeikasten (een van 50 en een van 25 galeien), oud steen, letterbokken, letter (zoals: Gill, Bodoni, Falstaff, Oud Hollands, Grotesk, Gracia, Arsis, Imprimatur, Chevalier, Optima, Discus, Forelle, Studio, Kaartantiek, alle Hollandse Hoogte), houten letter, koperen lijnen, galeien, wit, zethaken en verbruiksmaterialen als inkt, papier e.d.

Inlichtingen: Drukkerij E. J. Nijkamp & Zoon, Raam 200, 2801 VP Gouda, tel. (0182) 513 023, fax (0182) 512 328.

I.v.m. organisatie en drukte graag pas contact opnemen vanaf maandag 17 april!

‘Garnitures Pangone’

Onder de naam ‘Garnitures Pangone’ werden in de jaren dertig van de vorige eeuw door Deberny & Peignot hulpstukken voor rond en diagonaal zetten verkocht. Die hulpstukken zaten in een klein, plat houten kistje.

Al heel lang ben ik op zoek naar reclamemateriaal (brochures, handleidingen, advertenties) van deze zetmaterialen. Ooit vond ik in een letterproef van Deberny & Peignot de afbeelding van een fraai affiche als wandversiering op een foto van een van hun toonzalen.

Slechts één keer heb ik ‘in het echt’ een kleine Nederlandstalige brochure gevonden (zie de afbeelding bij het artikel ‘Behoud van grafisch erfgoed’). Volgens die bro-

chure was de firma Carl Sönning uit Utrecht destijds de alleenvertegenwoordiger van Pangone in ons land.

Graag zou ik meer reclamemateriaal van de Granitures Pangone willen vinden, bij voorkeur met gebruiksaanwijzing over de toepassing van de hulpstukken en met informatie over de mogelijkheden van aanschaf. Wie kan me daaraan helpen?

Gerard Post van der Molen, e-mail g.postvandermolen@hccnet.nl

Oude boekdrukapparatuur aangeboden

Vanaf 1980 heb ik een aardige verzameling grotendeels oude tot heel oude (sommigen noemen het zelfs 'antieke') boekdrukapparatuur bij elkaar gesprokkeld. Deze ben ik i.v.m. ruimtegebrek aan het verkopen. Er is al het nodige weg, maar ik heb nog genoeg over. Dat doe ik voor leuke prijzen weg. Voor echte boekdruk-hobbyisten een uitgelezen kans. Wie geïnteresseerd is in alles mag het hebben voor € 2500,-, mits heel snel opgehaald! Vanwege rugklachten kan geen hulp worden verleend bij het inladen.

Op het moment van verzending van deze lijst (15-2-2006) heb ik nog de volgende spullen:

- ¶ Grote National trapdegel uit 1917 (schijnt zeldzaam te zijn), drukformaat 34×24 cm, nog in de originele verf. Deze pers is gedemonteerd i.v.m. transport. Er moeten verder nieuwe rollen voor worden gemaakt (adres van een leverancier heb ik), € 250,-
- ¶ Kleine Golding trapdegel, drukformaat 8×5 inch. Deze pers is gedemonteerd. Op de onderdelen, die samen een (voor iemand met enig technisch inzicht niet al te moeilijke) legpuzzel vormen, zit een beetje vliegroest. Er moeten eveneens nieuwe rollen voor worden gemaakt. Een leuke kans om voor weinig geld een bijzondere pers in bezit te krijgen! € 50,-
- ¶ 4 loketten (bokken). Worden alleen samen met kasten met letters verkocht.
- ¶ Aantal lege kasten, € 20,- p.st.
- ¶ Handsnijder met wat loden lijnen op Hollandse hoogte, € 20,-
- ¶ Kleine lade met 'pasjes', € 25,-
- ¶ Diverse numerateurs (om met de pers te nummeren, bijv. loten), € 10,- p.st.
- ¶ Antieke rondhoekmachine (handbediend), € 150,-
- ¶ Draadhechter (brochurehechter) met hand- en trapbediening, merk Brehmer, op onderstel, € 75,-
- ¶ Clichéhoogtemeter, € 100,-
- ¶ Elektrisch lopend bandje met verwarmingselementen voor het maken van reliëf-drukwerk (imitatiestaalstempeldruk) + diverse bussen met het hiervoor benodigde poeder (in transparant, goud en zilver), € 250,-
- ¶ Blokhechter (handbediend), € 35,-
- ¶ Brochurehechter (handbediend), merk Brehmer, € 35,-
- ¶ Klein oogjesmachientje (handbediend), € 10,-

- ¶ Enkelkops papierboormachine (elektrisch, 220 V), € 125,-
- ¶ Stalen galeienkastje met 20 metalen galeien, € 35,-
- ¶ Div. losse houten en metalen galeien, € 5,- p.st.
- ¶ 2 kasten met grote corpsen loden letter (helemaal gevuld, loeizwaar!), € 150,-
- ¶ 1 pak nieuwe loden letters vette Nobel 8 pt, € 25,-
- ¶ Diverse letter op Hollandse hoogte, meer dan 100 kasten ('+' betekent twee corpsen in één kast):

Aigrette: 12, 10 + 16, 24 pt

Smalle magere Antiek: 6 pt

Antiek mager: 8, 10 pt

Falstaff cursief: 6, 8, 10, 12, 14, 24 pt

Falstaff Romein: 14, 24, 36 pt

Schrijfletter: 12, 20, 20 + 28 pt

Gearceerd (Visite): in totaal 5 kasten met 4, 6, 8, 10 en 12 pt, alle op 12 pt

Lichte Industria: 4 op 6 pt, 6, 8 + 12, 16 + 24 pt

Vette Industria: 10 + 16 pt

Egmond: 36 pt

Quick: 14 + 24, 48 pt

Aristo: 36 pt

Derby: 24 pt

Lichte Atlas: 10, 18 + 30 pt

Halfvette Atlas: 18, 30 pt

Mercator vet: 12 pt

Enge Grotesque: 9 + 18, 60, 84 pt

Cheops mager: 16 pt

Cheops halfvet: 24, 48, 72 pt

Lichte Nobel: 6, 8, 10, 12, 16, 20, 24 pt

Lichte nobel cursief: 10 pt

Smalle halfvette Nobel: 8 + 12 + 20 pt

Vette Nobel: 72 pt

Halfvette Libra: 8, 10 + 16, 10 + 24 pt

Compact: 10, 12, 6 + 16, 8 + 20, 28 pt

Gravure cursief: 8 + 12 pt

Gravure: 8, 12, 16, 24 pt

Gracia: 12, 14, 20, 36 pt

(Mogelijk klopt deze lijst niet voor 100%. Ben je geïnteresseerd in een specifieke letter, bel dan eerst even.)

Richtprijs per kast: € 40 (afhankelijk van het type letter en het gewicht van de kast).
Lagere prijs bij afname van meerdere kasten (minimaal drie).

Informatie/bezichtiging: Bart-Jan Lagerwaard, Molenlaan 267, 3055 GE Rotterdam-
Hillegersberg, tel. (010) 422 84 01, fax (010) 285 07 17, e-mail bart-janlagerwaard@
printmasterholland.nl

Complete drukkerij

Voor een startende margedrukker staat er op het eiland Texel een compleet assortiment letters en ornamenten klaar. En een proefpers (LA) formaat 40×50 cm. Ornamenten en lettermateriaal zijn op Franse hoogte.

Informatie: Michel Binsbergen, Schoudieck 38, 1791 WG Den Burg Texel, tel. (022) 2315112.

Romulus, Bodoni en meer aangeboden

De Ammoniet reorganiseert zijn letterbestand en biedt een grote hoeveelheid *Romulus* aan (o.a. veel kasten 8, 10 en 12 punts romein als 'boekletterpolis', maar ook andere corpsen en varianten als cursief en vet).

Eveneens *Bodoni* (gangbare corpsen in diverse varianten – smal, romein, vet en verder ook grotere corpsen als 20, 24, 28 en 36 romein én cursief in zeer volle kasten). Vrijwel ongebruikt materiaal. Heel geschikt voor het zetten van uitgebreide teksten of bijvoorbeeld voor werkplaatsen als zetmateriaal bij het organiseren van cursussen!

Daarnaast diverse smoutletter (ongebruikt materiaal!) zoals *Reiner Script* (24, 28, 36 pts), *Lasso* (serie van 8, 10, 12, 20, 24, 28 en 36 pts) e.d. Alles Hollandse Hoogte. Eventueel met bokken.

Informatie: Gerard Post van der Molen, (071) 513 00 81.

Motor en lamp

Te koop 1 electromotor, Westinghouse, éénfase, 220 volt, 0,5 PK, asdikte 0,5 inch, in rubber opgehangen op voet. Vraagprijs € 50.

Tevens een Monotype balanslamp. Helaas zonder vergrootglas. Gratis ophalen.

T. Mast, tel. (070) 3236249

HDA aangeboden

Stichting Lettergieten 1983 te Westzaan heeft een prachtige HDA (Heidelberger Degel Automaat) in de aanbieding. De degel is bij de stichting overcompleet en is zo goed als nieuw. Alleen al het geluid: psst-tjoek, psst-tjoek, is voldoende om zo'n machine te koesteren. Voor de ware liefhebber dus!

Hebt u belangstelling, neem dan contact met ons op: Stichting Lettergieten 1983, Jac. Van Waertstraat 53 1551 CJ Westzaan, tel. (075) 6285753, b.g.g. (075) 6428130. We zijn elke donderdag geopend. Dan is de degel te bezichtigen.

Rondo te koop

Te koop bij het Grafisch Museum in Etten-Leur: Rondo 10, 12, 16, 20 en 24 punten, Hollandse hoogte. De prijs is de loodprijs.

Te bevragen bij Dhr Rien van Heck, Drukkerijmuseum Etten-Leur, tel. (0165) 515244 of 06 53 369 417.

Korrex-onderdelen?

Op het Miat-museum in Gent staat een prachtige Korrex-proefpers type 'Berlin' met verstelbaar bed. Er is één klein maartje: het aanlegblad ontbreekt, en ook de zwengel die de cilinder aandrijft. Deze pers heeft een meerjendend aanlegblad, net als op de pers die bij mij staat. Er zijn ook Berlin's die een blad hebben, vast aan het onderstel. Mogelijk is er ergens een 'Berlin' waarvan nog een aantal onderdelen te gebruiken zijn. Dat zou onze werkgroep in het MIAT erg helpen.

John Cornelisse, Vaartstraat 23, 4553 AN Philippine (Zeeuws Vlaanderen), tel. (0115) 491 184, e-mail enkidu@hetnet.nl

Twee persen en vakliteratuur te koop, letter gezocht

Te koop: Een kleine correctiepers (trekpers), formaat A4, Hollandse hoogte € 100. Een grote, traploos in hoogte verstelbare correctiepers (trekpers), merk Farley, formaat ruim A3. Deze pers heeft een extra stang waardoor de inktrol niet scheef kan wegtrekken, prijs € 300. Vakliteratuur: de nalatenschap van collega-margedrukker Ton Water bevat een groot aantal boeken over drukken, typografie en aanverwante onderwerpen. Er is een titeloverzicht beschikbaar.

Gezocht: kasten met de grotere corpsen (vanaf 20 pt) van de Palatino en de Roos. Peter Duijff, tel. 06 53 16 27 28 of p.duijff@home.nl

Letter te koop

Te koop tegen elk aannemelijk bod: een zetbok met daarin 3/4 kasten met Rondo 12 pt, Rondo vet 24 pt, Libra 12 pt, Nobel mager 10, 16 en 24 pt, Aigrette 12, 16, 20 en 24 pt, Mercator vet 10 en 16 pt, Mercator 10 en 16 pt, Univers 10 pt en 5 lege kasten.

Te bevragen bij Ronald Meerman, Meerman Graphic Trade BV, Giek 7b, 3891 KA Zeewolde, telefoon (036) 523 49 26 of e-mail info@meerman.biz.

Pers gezocht

Pieter Mols, Peperstraat 26, 5612 HV Eindhoven (06-15525902) zoekt een cilinder-proefpers.

Onderlegwit gezocht

Aluminium cliché-onderlegwit gezocht, op Franse hoogte.

Reacties aan drukkerij Bruno Cauwe, Schiedam, tel. (010) 426 86 63.

Biljetletter te koop

Te koop houten letters, diverse corpsen tussen 10 en 30 augustijn. Schreefloos, Helvetica e.d. Veelal Franse hoogte. Ruilen ook mogelijk.

Virginia Mayo Drukspel, tel. (073) 551 82 01

Complete drukkerij 2

Wegens verhuizing aangeboden: Monopol degel met losse motor (moet opgeknapt worden), twee driedelige bokken met metalen werkblad (waarvan een verbouwd tot werkbank), kleine, zware tafelbordschaar (45×30 cm), partij zinken en houten galeien uit galeikasten en bokken, letter (zoals Studio, Mercator, Lasso, Helvetica, Elegant, Rondo en Hollandse Mediaeval.

Inlichtingen: Roy Schoonhoven, Wageweg 65, 1811 MK Alkmaar, tel. (072) 511 82 15, mobiel 06-53695214, e-mail r.schoonhoven5@chello.nl

COLOFON

Deze nieuwsbrief is een uitgave van de Stichting Drukwerk in de Marge.

Voorzitter: Bubb Kuiper, kuyper@bubbkuiper.com

Secretaris: Marja Scholtens, Hugo de Grootstraat 238, 2613 VB Delft, scholtensklaproos@hetnet.nl

Penningmeester: Frans den Breejen, Korte Vleerstraat 8, 2513 VM Den Haag, frans@denbreejen.nl

Nieuwe leden/adreswijzigingen graag doorgeven aan de penningmeester.

Nieuwsbrieven verschijnen 4 maal per jaar, begin januari, april, juli en oktober. Kopij voor de nieuwsbrief dient uiterlijk halverwege de voorafgaande maand binnen te zijn.

Bijdragen liefst per e-mail naar nieuwsbrief@drukwerkindemarge.com, of per post naar Nieuwsbrief Stichting Drukwerk in de Marge, Herengracht 51, 1015 BC Amsterdam (op flop of op papier getypt, zo niet in elk geval duidelijk geschreven).

Redactie: Alex Barbaix, Sander Pinkse

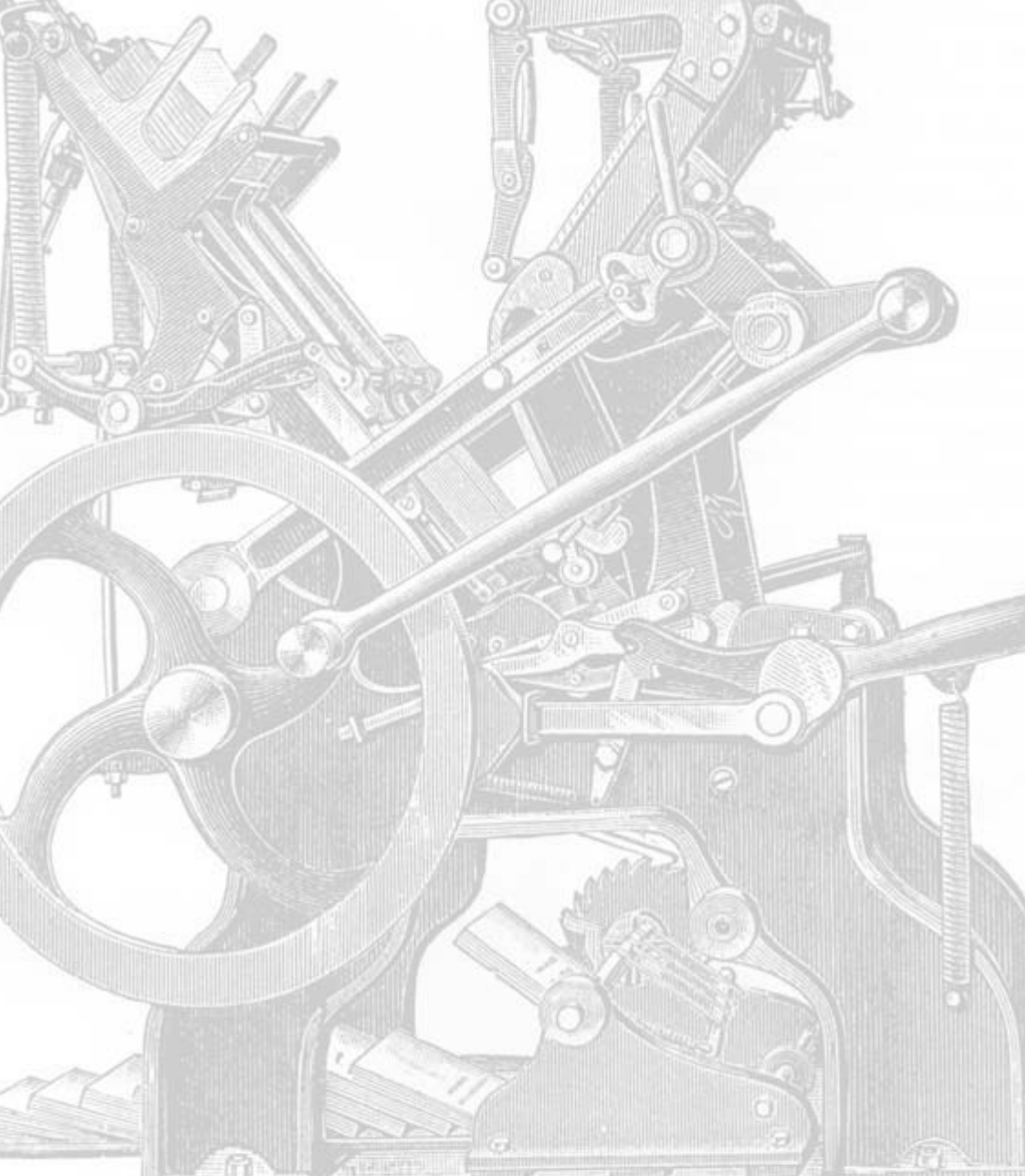

Behoud van Grafisch Erfgoed

Ideeën over samenwerking tussen grafische musea,
grafische werkplaatsen en margedrukkers

L' AIGLE

A QUERNEL, Const 117 Rue de Turenne PARIS

L' AIGLE
A QUERNEL. Const. 112 Rue de Turenne PARIS

In de vorige Nieuwsbrief is onder de titel 'Ons grafisch verleden' opgeroepen tot behoud van grafisch erfgoed. Gesteld werd dat de tijd van vrijblijvendheid op dat gebied voorbij is, dat de grafische musea, werkplaatsen en margedrukkers zélf voor dat behoud van erfgoed moeten zorgen en dat samenwerking daarbij een essentiële voorwaarde is. Besloten werd met vijf praktische voorstellen. Nu is dat allemaal eenvoudiger gezegd dan gerealiseerd. Bovendien is het de vraag wát we onder 'grafisch erfgoed', 'het behoud' én het in dat verband geïntroduceerde begrip van 'Grafische Collectie Nederland' zouden moeten verstaan. Daarom worden in deze aflevering zowel die begrippen als voorwaarden en mogelijkheden voor samenwerking nader verkend.

Een definitie voor 'grafisch erfgoed'

De term 'erfgoed' is tegenwoordig bijzonder populair. Een aardige indruk daarvan geeft Google. De aantallen treffers die deze zoekmachine telt, bieden natuurlijk geen harde informatie, maar geven wel tendensen aan. Op 3 februari van dit jaar bood Google 2.070.000 treffers voor de term 'erfgoed'. Veel industrieel erfgoed, schilderijen, projecten, regio's, vakanties, landschappen en nog talloze andere zaken worden onder die noemer in de treffers aanbevolen en besproken. 'Grafisch erfgoed' kwam ik bij het globaal doorbladeren van dat enorme aantal niet tegen. Het intypen van de combinatie 'grafisch erfgoed' leverde vervolgens slechts 30 treffers op (0,0015 promille van die twee miljoen). Deze resultaten bevestigden dat erfgoed én het behoud ervan in de grafische sector niet leeft.

Waar hebben we het eigenlijk over als we over erfgoed praten? Het lijkt me gewenst om een definitie voor grafisch erfgoed te formuleren, zodat we bij het behoud ervan het met elkaar eens kunnen zijn waar het over gaat. Daarom voerde ik ook de term 'definitie erfgoed' in. Het resultaat bestond uit twee treffers, die bovendien niet eenduidig waren. De ene betrof de Belgische 'erfgoeddag' (zie www.erfgoeddag.be) en gaf als definitie: 'Al het waardevolle dat we van de vorige generaties geërfd hebben en dat wij op onze beurt nalaten'. De andere treffer is afkomstig van het 'Expertisecentrum Cultuureducatie' te Utrecht (www.cultuurnetwerk.nl). In de opening wordt direct al gesteld dat onderwijsgevendende uiteenlopende definities hanteren. Als definitie kiest men vervolgens voor: 'Sporen uit het verleden in het heden, die zichtbaar en tastbaar aanwezig zijn. Dat kunnen voorwerpen zijn in musea, archeologische vondsten, archieven, monumenten en landschappen. Maar ook de daaraan verbonden gebruiken, verhalen en gewoonten.' Het aardige van deze definitie is dat ook archieven en niet-materiële zaken als gebruiken, verhalen en gewoonten daarin betrokken worden. Kijkend naar deze definities zouden we onder grafische erfgoed kunnen verstaan:

Grafisch erfgoed betreft kenmerkende materiële en immateriële zaken met betrekking tot de grafische technieken en de grafische industrie. Dat kunnen voorwerpen zijn als persen, gereedschappen en machines en de daarmee samenhangende kennis en vaardigheden, maar ook archieven, educatieve middelen, publicaties – zoals vakliteratuur, gedenkboeken, brochures, letterproeven,

reclame-uitgaven, documenten etc. – verhalen, gewoonten en persoonlijke geschiedenissen van grafici.

Een definitie vereist toelichting en uitwerking. Zo is de term ‘grafisch’ op zich wel helder, maar veelomvattend en dat geldt de gegeven voorbeelden als archieven, vakkennis en gebruiken net zo. Het is praktischer eerst overeenstemming zien te bereiken over de terreinafbakening van de definiëring en hem daarna verder uit te werken en toe te lichten.

Toch enige toelichting bij één aspect. De definitie gaat uit van ‘kenmerkende’ zaken, omdat niet alles wat resteert uit ons grafisch verleden, behouden kan of zou moeten worden. Het gaat om een selectie, zowel kwantitatief als kwalitatief, van wat als kenmerkend beschouwd wordt.

De ‘Grafische Collectie Nederland’

Wat tot nu toe bewaard gebleven is in ons land zou ik willen typeren als de ‘*feitelijke* Grafische Collectie Nederland’. Het is de vraag of die feitelijke collectie representatief is voor de historische ontwikkeling van de grafische technieken en industrie in ons land. Daarom zou ik naast de ‘*feitelijke*’ ook de ‘*gewenste* Grafische Collectie Nederland’ willen onderscheiden:

De feitelijke ‘Grafische Collectie Nederland’

De belangrijkste verzamelaars en gebruikers van grafisch erfgoed in ons land zijn de margedrukkers, de grafische musea en de grafische werkplaatsen. Zij hebben zich de afgelopen decennia over het erfgoed ontfermd dat de industrie afstootte, maar ook in gemeentelijke archieven, bij gemeentemusea, volksuniversiteiten, grafische bedrijven, particulieren en opleidingsinstellingen kun je nog grafische relicten aantreffen. We weten niet waaruit de feitelijke Grafische Collectie Nederland bestaat, maar inventarisaties kunnen daar inzicht in geven.

De gewenste ‘Grafische Collectie Nederland’

Het lijkt me wenselijk te streven naar een communis opinio over de gewenste samenstelling van de Grafische Collectie Nederland en het instellen van een discussiegroep die zich daarover gaat buigen. Die groep zou kunnen bestaan uit vertegenwoordigers van belanghebbende partijen én organisaties die zich inhoudelijk met grafisch erfgoed en grafische geschiedenis bezighouden. Het gaat hierbij dus om ‘kenmerkende’ materiële en immateriële zaken, dus om meer dan persen en letters.

Het is een illusie om ervan uit te gaan dat de feitelijke en gewenste collectie samen

moeten vallen, maar de gewenste collectie kan wel als primaire inspiratiebron dienen voor de feitelijke collectie. Ongetwijfeld is in het verleden essentieel en uniek erfgoed definitief verloren gegaan. Dat is jammer, maar hoeft niet rampzalig te zijn, want er zijn ook andere mogelijkheden om erfgoed overdraagbaar te maken, bijvoorbeeld door het vervaardigen van educatieve modellen als animaties, reconstructies en beschrijvingen in woord, beeld en geluid.

We leven momenteel in de nadagen van de traditionele grafische industrie en we kunnen nu nog belangrijke zaken veiligstellen, zeker als we daarnaar vanuit inzicht in de ‘gewenste Collectie Nederland’ zoeken, maar de tijd van overvloed is voorbij. Bovendien heeft de huidige generatie grafici geen contact meer met de oude grafische technieken, zodat de laatste resterende zaken, waaronder zich wellicht uniek erfgoed bevindt, een nóg grotere kans lopen definitief verloren te gaan. Het gaat echter om meer dan alleen verzamelen, het gaat ook om het behoud van het verzamelde erfgoed voor komende generaties, dus om conservering.

Behoud van grafisch erfgoed

We kunnen wel praten over het behoud van erfgoed en het verzamelen ervan, maar waarom zouden we ons daarvoor inspannen? Is dat dan zo belangrijk? Volgens mij wel. Al meer dan vijf eeuwen heeft de grafische techniek onze communicatie bepaald, maar in onze tijd worden volstrekt nieuwe en andere wegen ingeslagen, die voor een deel hun oorsprong hebben in de oude technieken en toepassingen. Door het behoud van grafisch erfgoed én van de daarmee samenhangende kennis en vaardigheden kunnen ook in de toekomst historische productietechnieken inzichtelijk gemaakt en gedemonstreerd worden. Inzicht in die historische techniek is een belangrijke voorwaarde voor begrip van de ‘erfenis in druk’ die vorige

Een gerestaureerde negentiende-eeuwse Liberty-trapdegel uit de *feitelijke* collectie. Zouden trapdegels deel uit moeten maken van de *gewenste* collectie en zo ja, welke typen?

Brochure voor de 'Garnitures Pangone' uit de *feitelijke* collectie. Zouden bijzondere zetmaterialen deel moeten uitmaken van de *gewenste* collectie?

generaties uit vroeger eeuwen ons nagelaten hebben. De analytische bibliografie is de wetenschap die zich daarop richt.

Maar niet alleen voor (boek)wetenschappers is het behoud van grafisch erfgoed belangrijk. Ook voor geïnteresseerden en jongeren van nu (én natuurlijk van de na ons komende generaties) is het kennis kunnen nemen van grafische ambachtelijke technieken verrijkend, zeker in een tijd waarin productietechnieken computergestuurd en buiten eigen inbreng en waarneming plaatsvinden. Het door onze voorouders nagelaten drukwerk is het enige middel waarmee wij nog kunnen communiceren met de generaties uit vorige eeuwen, al is dat dan een eenzijdige vorm van communicatie. Behoud van grafisch erfgoed is de waarborg in de toekomst van toegang daartoe voor iedereen.

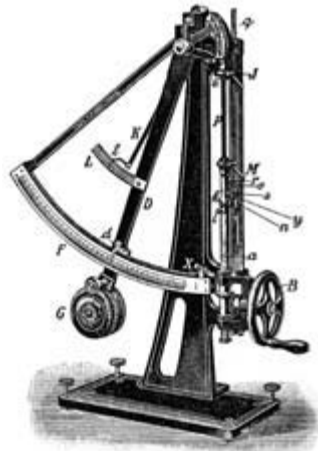
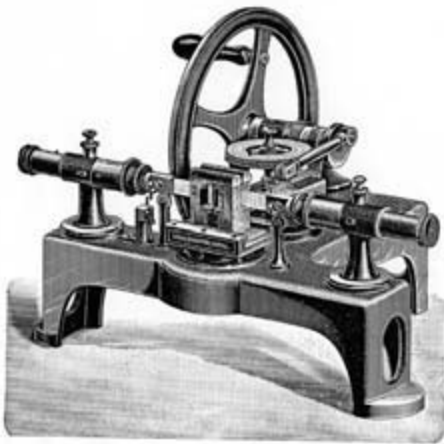
Het behoud en verzamelen van grafisch erfgoed draagt tot nu toe meer het accent van redden van de schroothoop, dan van serieus behoud in de zin van restaureren en conserveren. Noch van overheidswege, noch vanuit de grafische industrie zijn op dat gebied initiatieven ontplooid of wordt behoud ervan bevorderd of ondersteund. Mijn ervaring is dat het erfgoed meestal beschadigd, defect of incompleet is. Dat hoeft geen probleem te zijn, zoals uit de vele reparatie- en restauratieactiviteiten bij de margedrukkers blijkt. Nu is er nog toegang tot de vereiste praktische kennis en technische vaardigheden voor de bediening en het herstel van machines en apparaten, maar we moeten ons er wel van bewust zijn dat ook die kennis eindig

is en uiteindelijk verloren gaat, tenzij we maatregelen nemen voor vastlegging en overdracht.

Maar hoe kunnen we praten over het behoud van ons grafisch erfgoed als we geen beeld hebben van de feitelijke Grafische Collectie Nederland? Alleen op basis van inzicht in zowel de feitelijke als de gewenste collectie kunnen we gerichte activiteiten ontwikkelen, zoals zoeken naar ontbrekende voorwerpen, onderdak vinden voor speciale objecten en weloverwogen beslissen over welke zaken we *niet* gaan behouden. Er zal daarom geïnventariseerd moeten worden waar de feitelijke collectie uit bestaat.

Redden van de schroothoop en instandhouden is een eerste, belangrijke stap, maar behoud van erfgoed voor komende generaties is een zorg van geheel andere orde, een zorg die het dagelijks werk van de individuele margedrukkers, de musea en de werkplaatsen overstijgt. Het gaat er daarbij niet alleen om dat we kunnen werken met het erfgoed, maar ook dat we de daarmee verbonden kennis en vaardigheden overdraagbaar maken voor nu en in de toekomst.

Conserveren vraagt een veelzijdige aanpak, variërend van reparatie tot registratie en van beschrijving (in woord, beeld en geluid) tot zoeken naar vervanging van bijvoorbeeld verbruiksmiddelen, gereedschappen en onderdelen die niet meer leverbaar zijn. Voor dat laatste doel is voor de margedrukkers een 'technisch netwerk' opgericht dat ontwikkelt, experimenteert, repareert en restaureert. Deze activiteiten zijn gericht op instandhouding van erfgoed en dienen het dagelijks werk aan de pers. Denkbaar is dat het netwerk zich voor de volledige Grafische

Meetapparatuur voor 'het onderzoek van papier': het 'vouwapparaat' en het 'treksterkteapparaat' van Schopper. Zou papiermeetapparatuur en inktmeetapparatuur (IGT bijvoorbeeld) deel uit moeten maken van de *gewenste* collectie?

Collectie Nederland gaat inzetten. Het conserveren en overdraagbaar maken voor de toekomst is echter een volgende en ingewikkelder stap, die de individuele praktijk overstijgt. Samenwerking tussen alle betrokken partijen is daarvoor onontbeerlijk.

Samenwerking

Samenwerken is als ideaal eenvoudiger gesteld dan in de praktijk gerealiseerd. Een als gemeenschappelijk beleefd doel is een minimale voorwaarde om tot samenwerking te komen. In feite zijn de musea, werkplaatsen en margedrukkers allemaal op hetzelfde terrein actief en dat zou wederzijds begrip en een band kunnen scheppen.

Over het doel, behoud van grafisch erfgoed, is dan wel overeenstemming te bereiken, maar om daarbij samenwerking van de grond te krijgen, moeten ook belangen gedeeld worden. Daarvoor is het nodig dat gezamenlijkheid beleefd wordt bij behoud van erfgoed.

Het besef onderdeel te zijn van de 'Grafische Collectie Nederland' zou daarvoor kunnen dienen. Toch zal men ook dan collega's als concurrent kunnen ervaren, maar het is de vraag of dat bezwaarlijk is wanneer men zich binnen eigen kring onderscheidt door specialisatie en men elkaar zo gaat aanvullen. Het terrein van grafisch erfgoed is daarvoor ruim genoeg en voldoende gevarieerd. Momenteel is specialisatie tot op zekere hoogte al het geval.

Grafische musea

De helft van de grafische musea is actief op het gebied van hoogdruk, twee richten zich op hoog-, vlak- en diepdruk, terwijl er één uitsluitend gericht is op steendruk. De andere musea richten zich exclusief op zaken als papierfabricage, schriftelijke communicatie, het eigen bedrijf, lettergieten, grafisch ontwerp, geschiedenis van de krant en op pers- en documentaire fotografie.

De helft van de musea is dus gespecialiseerd, de andere helft kan zich alsnog door accentlegging en specialisatie als specifiek ontwikkelen. Hulp van 'collega-concurrenten' kan daarbij noodzakelijk en welkom zijn. Men zou om te beginnen elkaar kunnen helpen met specifieke materialen die buiten het eigen te kiezen specialisme vallen. Het zou het begin van samenwerking bij behoud van de feitelijke Grafische Collectie Nederland kunnen worden.

Grafische ateliers

Voor de grafische ateliers ligt de situatie anders. Zij zijn niet primair gericht op het verzamelen van erfgoed, maar op het gebruik ervan. Behoud van erfgoed is voor

hen wel belangrijk, want als de persen niet werken, kan er niet gewerkt worden. Concurrentie speelt bij de werkplaatsen minder, omdat zij lokaal (of regionaal) gericht zijn. Toch delen ze gemeenschappelijke belangen, bijvoorbeeld op didactisch gebied, bij verwerving van materialen en grondstoffen en bij reparatie en instandhouding van het materieel. Samenwerking op die gebieden komt allen ten goede.

Margedrukkers

De margedrukkers zijn zowel gericht op het verzamelen van materialen, als op het werken ermee. Samenwerking is bij hen ook ontwikkeld bij instandhouding, reparatie en kennisoverdracht, net zoals bij verwerving van materialen. Bovendien is sprake van een jarenlange praktijk van stimulerende samenwerking bij gezamenlijke projecten. Daarnaast zijn er gelegenheidsverbanden ontstaan en groeit momenteel op enkele plekken samenwerking met een enkel museum of werkplaats, maar dat is op dit moment nog eerder uitzondering dan regel. Die samenwerking kan uitgebreid worden.

Samenvattend: het gemeenschappelijke doel voor samenwerking is het behoud van het grafisch erfgoed dat deel uitmaakt van de feitelijke Grafische Collectie Nederland, waarbij het behoud gericht is op overdracht voor komende generaties. Voor die feitelijke collectie fungeert de gewenste Grafische Collectie Nederland als bron voor inspiratie en activiteiten.

In dat perspectief kan zich in de praktijk een grote variëteit aan noodzakelijke en spontane samenwerkingsvormen ontwikkelen. Vóór daarvan sprake kan zijn, zal men elkaar toch eerst moeten leren kennen, met andere woorden: aan samenwerken gaat kennismaken vooraf.

Kennismaking

Je zou verwachten dat de grafische musea, werkplaatsen en margedrukkers elkaar allang gevonden hebben, omdat alle betrokkenen in feite met vergelijkbare zaken actief zijn. Bovendien zijn de onderlinge verschillen minder groot dan in eerste instantie lijkt, maar toch blijkt men in de praktijk elkaar nauwelijks of helemaal niet te ontmoeten. Dat had en heeft wellicht ook te maken met onbekendheid, zoals die bleek bij het moeizame achterhalen van musea en werkplaatsen voor Bulletin 25, *De toekomst van ons grafisch verleden*. Bij doorvragen bleek men elkaar nauwelijks of niet te kennen.

Bij wijze van kennismaking heeft de Stichting Drukwerk in de Marge vorig jaar haar visitekaartje aan de musea en werkplaatsen afgegeven in de vorm van dat Bulletin. De stichting Drukwerk in de Marge heeft daarnaast besloten om de Nieuwsbrief voortaan ook naar de musea en werkplaatsen te sturen en hen voortaan in de gelegenheid te stellen bijdragen te leveren, zowel bij wijze van kennismaking als

Actuele gegevens grafische musea, werkplaatsen en margedrukkers

Voor contact leggen en kennismaken zijn actuele adresgegevens onontbeerlijk. Inmiddels blijken sommige adresgegevens van de musea en werkplaatsen in Bulletin 25 alweer gedateerd te zijn.

¶ Op de websites van de Koninklijke Bibliotheek ('Bibliopolis', het elektronische systeem voor de Nederlandse boekgeschiedenis) en die van de Dr. P.A. Tiele-Stichting is de geactualiseerde adreslijst van grafische musea te vinden, met daarin uitgebreide informatie over de musea. Websites: www.bibliopolis.nl en www.tiele-stichting.nl

¶ Het tijdschrift 'kM' (Kunstenarsmaterialen) heeft een geactualiseerde adreslijst van grafische werkplaatsen vervaardigd en die aangevuld met e-mailadressen en websites. Hij wordt medio april gepubliceerd in het komende nummer van 'kM'. Deze lijst vermeldt echter uitsluitend werkplaatsen die voor iedereen open staan. Hij zal ook op hun website opgenomen worden: www.kunstenarsmateriaal.nl

¶ Adresinformatie van de margedrukkers is te vinden in het 'Vademecum voor en over margedrukkers' (op de gele bladen), zij het dat die informatie inmiddels behoorlijk gedateerd is en dringend een 'upgrade' nodig heeft (het Vademecum is verkrijgbaar bij Minotaurus Boekwinkel (St. Antoniesbreestraat 3-D te Amsterdam, tel. (020) 622 77 48). Daarnaast kan de website van de stichting geraadpleegd worden: www.drukwerkindemarge.nl.

voor de zaken die ons allen aangaan, zoals bijvoorbeeld behoud van erfgoed. Van de margedrukkers is door de inventarisaties en door de mogelijkheden die het technisch netwerk biedt, het nodige bekend. Inmiddels wordt door Johan de Zoete een personele en materiële inventarisatie van de grafische musea voorbereid ten behoeve van de 'Association of European Printing Museums'. In de Nieuwsbrief zullen de ontwikkelingen, voortgang en resultaten voortaan gemeld worden. Verder worden mogelijkheden gezocht om een dergelijke inventarisatie bij de grafische werkplaatsen te realiseren. Realisering ervan zou een belangrijke stap zijn op weg naar inzicht in de feitelijke Grafische Collectie Nederland voor wat betreft persen en machines. Ook over deze ontwikkelingen zal in de Nieuwsbrief in het vervolg gerapporteerd worden.

Mogelijkheden voor samenwerking

In deze beschouwing staan tot nu toe overwegend bestuurlijke zaken centraal, omdat voor de te ontwikkelen praktijk nu eenmaal voorwaarden gecreëerd moeten worden, maar de beoogde samenwerking zelf zal vooral op praktisch niveau vorm moeten krijgen. Daarvoor is het niet nodig om op bestuurlijke voorwaarden en uitwerkingen te wachten, men kan gewoon zelf beginnen. Zonder daarbij uitpuittend te willen zijn, volgen hieronder enkele suggesties.

Koppermaandag

Van oudsher vormt in de grafische wereld de Koppermaandag aanleiding voor gezamenlijke activiteiten. Lokaal en regionaal zouden margedrukkers, musea en werkplaatsen jaarlijks een gezamenlijke koppermaandagbijeenkomst kunnen organiseren (kennismaking), elkaar daarbij gelegenhedenuitgaven kunnen aanbieden (kennismaking) of deze samen kunnen vervaardigen (samenwerking).

Projecten

Men zou gezamenlijke drukprojecten kunnen opzetten zoals dat bij de margedrukkers veel gebeurt. Musea en werkplaatsen zouden daarin kunnen participeren of deze zelf kunnen opzetten en eveneens voor deelname open kunnen stellen voor margedrukkers.

Restauratiedrukken

Voor diverse bibliotheken, archieven en musea zijn vanaf de jaren negentig bijzondere projecten opgezet waarmee fondsen geworven worden voor realisering van restauraties van objecten (boeken, documenten e.d.) waarvoor het reguliere budget geen ruimte biedt. Musea en werkplaatsen zouden zulke projecten kunnen opzetten om middelen te verwerven voor bijvoorbeeld aanschaf van bijzondere zaken, restauraties van eigen deelcollecties of andere doelen. Zij zouden in dat verband samenwerking kunnen zoeken met elkaar, werkplaatsen én margedrukkers.

Overdracht van kennis

Voor en door margedrukkers zijn in de loop der tijd cursussen ontwikkeld, zowel voor drukken als op technisch gebied. Drievoudige samenwerking is ook hier mogelijk wanneer de vakkundige vrijwilligers van de grafische musea cursussen gaan geven in de grafische werkplaatsen voor margedrukkers (én derden). Dat zou alle partijen (ook financieel) ten goede kunnen komen.

Beschrijven collecties

Uit de enquête onder de musea bleek dat twintig musea (van de 22 respondenten) beschikken over een eigen bibliotheek. De andere twee meldden daaraan te werken. Van de twintig zijn er tien geheel of gedeeltelijk beschreven, wat bij zes in een

(deel)catalogus uitmondde. Oude vakliteratuur is een belangrijke bron bij behoud en overdracht van vakkennis. Het verdient aanbeveling om die collecties op een uniforme wijze te beschrijven en toegankelijk te maken. Dat geldt vanzelfsprekend ook de materiële collectie. Samenwerking is daarvoor zowel bevorderlijk als onontbeerlijk.

Beschikbare vakkennis en vaardigheden

De musea en werkplaatsen beschikken over grote aantallen vrijwilligers. Onder hen bevindt zich een aantal vaklieden die de oude vakken nog beheersen en die hun kennis zouden kunnen overdragen aan margedrukkers (én aan derden). Zij zouden zich in de Nieuwsbrief voor kunnen stellen, zodat zij met hun bijzondere kennis en vaardigheden toegankelijk worden voor margedrukkers (overdracht van kennis!). Datzelfde geldt voor technische mogelijkheden en specialismen (steendruk, diepdruk, foliedruk, afwerkingstechnieken, beschikbaarheid bijzondere zetmaterialen en lettertypen e.d.) die de grafische musea en werkplaatsen bieden. Door dergelijke presentaties in de Nieuwsbrief kunnen margedrukkers en personeelsleden van (andere) musea en werkplaatsen hun weg naar de vaklieden en bijzondere technieken vinden.

Zo zijn er legio profijtelijke mogelijkheden voor samenwerking te bedenken, maar de praktijk zal haar eigen vormen moeten vinden. Duidelijk is dat de Nieuwsbrief een belangrijke rol kan spelen in het wederzijdse proces van kennismaking en samenwerking.

Nu verder

Musea, werkplaatsen en margedrukkers worden hierbij van harte uitgenodigd om met elkaar contact op te nemen, samen aan de slag te gaan en daarover te berichten in de Nieuwsbrief.

Gerard Post van der Molen